

Samtida nationalistisk islamkritik i Tyskland

AV DAVID WESTERLUND

I denna artikel behandlas viktiga tyska exempel på nationalistiskt inspirerad stark islamkritik inom såväl demonstrationsrörelsen Pegida och i vissa ”alternativa” media som bland några välkända och inflytelserika skribenter som Udo Ulfkotte och Sabatina James. Studien innehåller också en presentation av förhållnings-sätt till islam och muslimer i ledande kretsar inom det nya poli-tiska partiet Alternative für Deutschland. Artikeln avslutas med ett avsnitt där olika perspektiv och infallsvinklar i forskningen om islamkritiska eller islamofobiska attityder diskuteras.

NYCKELORD: Tyskland, religion, politik, Alternativ för Tyskland, is-lamkritik

”ISLAM GEHÖRT NICHT ZU DEUTSCHLAND”

Ovanstående utlåtande – att islam inte tillhör Tyskland – är hämtat ur programmet för det tyska, islamkritiska nationalistpartiet Die Alternati-ve für Deutschland (AfD), som i valet till det tyska parlamentet (för-bundsdagen) i september 2017 fick 12,6 procent av rösterna och därmed blev landets tredje största parti. Bakgrunden till formuleringen ovan, att islam *inte* tillhör Tyskland, är ett motsatt uttalande (från 2010) – ”Islam gehört zu Deutschland” – av den tyske presidenten Christian Wulff, som också citerats och stötts av andra ledande tyska politiker, däribland förbundskansler Angela Merkel. Wulffs uttalande har mött starka reaktioner från nationalisterna som vill värna ”tysk” kultur – med kristendomen inkluderad – och motarbeta ”främmande” inslag som islam.

Avsikten med denna samtidshistoriskt inriktade studie är att ge en ganska bred *Einführung* i kritiken mot islam och muslimer, framför allt i mer eller mindre starkt nationalistiskt eller nativistiskt influerade sammanhang i Tyskland. Ämnet anknyter till festskriftens tema, religion och politik, och belyser en aktuell och viktig fråga i dagens tyska kontext. Tyngdpunkten i artikeln läggs på mer långtgående negativa, eller islamfientliga (islamofobiska), attityder. På senare tid har en tilltagande och radikaliserad islamkritik kunnat iaktas i skilda sfärer av det tyska samhället, såsom inom media och politik, liksom bland ”vanliga gräs-rötter”. Framställningen och urvalet här koncentreras efter (a) ett kortare introducerande av främst den nationalistiska och starkt islamkritiska demonstrationsrörelsen Pegida samt några ”alternativa” media särskilt på (b) några utpräglad islamkritiska skribenter med olika accenter men alla med starkt genomslag i offentlig debatt och delar av den mer etablerade mediasfären (c) samt, med framför allt egna urkunder som parti- och valprogram som källmaterial, på förhållningssättet till islam och muslimer inom just partiet AfD. Huvudsyftet är att ganska brett presentera ett empiriskt fält som få religionsvetare i Norden ägnat sig åt, för att i några senare studier göra mer specialiserade djupdykningar inom vissa av de områden som här mer översiktligt introduceras. I det avslutande avsnittet skisseras en del angelägna forskningsfält och analytiska perspektiv eller infallsvinklar för fortsatt forskning. Att islamkritiken på senare tid ökat påtagligt i Tyskland accentuerar vikten av att studera dess betydelse där. Utrymmet medger inte några omfattande jämförelser med situationen i andra länder, men några korta utblickar finns också med.

Särskilt betydelsefull för den numera vitt spridda användningen av termen islamofobi blev den år 1997 av tankesmedjan Runnymede Trust utgivna rapporten *Islamophobia: a challenge to us all*. I Tyskland tycks ordet islamfientlighet (*Islamfeindlichkeit*) vara vanligare än islamofobi, även om båda förekommer i debatter om attityder till islam och muslimer (se vidare t.ex. Sayyid 2014:12; Westerlund 2015:30). Debattklimatet i frågor rörande islam och muslimer är ofta hästskt och oförsonligt. Det är svårt eller omöjligt att hitta värdeneutrala termer för olika för-

hållningssätt. Jag ämnar inte här ägna stort utrymme åt terminologiska problem, som även inom *forskningen* om islam ofta är känslomässigt ”infekterade” och mer eller mindre politiserade, men några klargöranden är angelägna.

Islamofobi, eller islamfientlighet, definieras ofta vitt, till exempel i den ovan nämnda studien från Runnymede Trust, och får då avse både (1) starkt generaliserande och utpräglad negativa attityder eller fördomar och (2) destruktiva handlingar eller hatbrott (t.ex. moskébränningar och våld mot muslimer). I den här studien fokuseras främst det förstnämnda (jfr t.ex. Bayrakli & Hafez 2016; Borell 2015; Larsson 2016:209–214; Larsson & Sander 2015), varför islamfientlighet ses som ett uttryck för en starkt negativ stereotypisering av, rädsla inför och avståndstagande från islam och muslimer. Rubrikens ord islamkritik fångar ett vidare spektrum av förhållningssätt (jfr Bötticher 2009:210). Medan viss islamkritik, som kan betecknas islamfientlig eller islamofobisk, är grovt generaliserande, och essentialistiskt siktar in sig på ”islam i sig”, är den i andra sammanhang mindre långtgående och utgår från en grundläggande skillnad mellan ”onda” (”radikala”) och ”goda” (”moderata”) muslimer. Även långt utanför starkt nationalistiskt influerade kretsar, till exempel inom etablerade partier, finns många som kritiserar och tar avstånd från muslimer som uppfattar islam som ideologi och sharia-baserat politiskt system, till skillnad från ”moderna” muslimer som förväntas ha en mer apolitisk hållning och följaktligen se islam som en ”privatsak”. I takt med att nationalistiska och islamkritiska idéströmningar på senare år vuxit påtagligt i styrka även i Tyskland, har också attityderna inom dessa blivit mer mångfasetterade, vilket kommer att belysas och exemplifieras i denna studie.

INTRODUKTION

Opinionsundersökningar har visat att negativa islamattityder och långtgående islamkritik numera är ungefär lika vanliga i Tyskland som i dess grannländer. År 2015 framkom i en rapport från Bertelsmann-stiftelsen att 61 procent av de svarande tyskarna ansåg att islam inte passar in i

västvärlden, och nästan lika många uppfattade muslimer som hotfulla. En klar majoritet av tyskar tycks förknippa islam och muslimer primärt med sådant som våld, fanatism och könsdiskriminering (se vidare t.ex. Younes 2016:187; Westerlund 2015:31). Av stor betydelse för den på senare år tilltagande islamfientligheten fick den välkände socialdemokratiska och euro-kritiske ekonomen Thilo Sarrazins bästsäljare *Deutschland schafft sich ab* (2010), vars innehåll har vissa likheter med Bernhard Lewis och Samuel Huntingtons välkända idéer om ”civilisationernas kamp”. I ett nötskal handlar Sarrazins bok om att Tyskland riskerar att ”avskaffa sig självt” genom att tolerera alltför många ”främmande”, särskilt islamiska, influenser i samhället. Ledande tyska politiker som Merkel reagerade med kritik och irritation, men Sarrazin fick också stöd i ganska breda kretsar. I några kritiska studier av hans islam-syn har religionsvetaren Florian Illerhaus betonat att Sarrazin bidragit till att ”religiosera” migrationsdebatten i Tyskland (se t.ex. Illerhaus 2011), vilket gett näring åt en ökande islamfokusering.

En särskilt välkänd ”gräsrotsrörelse” med starka islamkritiska inslag är Pegida (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes). Denna rörelse startade 2014 i Dresden veckovis återkommande demonstrationer med syftet att – som framgår av namnet – motarbeta ”islamiseringen” av västvärlden eller Europa. Med slagorden ”Wir sind das Volk” (vi är folket), som också förekom i östtyska demonstrationer mot det socialistiska styret i det forna DDR (Deutsche Demokratische Republik) före Berlinmurens fall, ville man markera sin folkliga förankring. Liknande rörelser och demonstrationer inleddes, med växlande tillströmning, även i andra tyska städer, till exempel Legida i Leipzig, liksom på några ställen utomlands. Deltagare i Pegida-demonstrationer ser sig som ”vanliga medborgare”. Undersökningar har dock bland annat påvisat en viss dominans för män med medelhög ålder och utbildning, medan kvinnor och unga utgjort minoriteter i demonstrationerna (Geiges, Marg & Walter 2015:63–70).

Pegida-anhängare är starkt kritiska till etablerade medier, som kallas *Lügenpresse* (lögnpress) och jämförs med ”köpta” medier under DDR-tiden, medan alternativa media som sajten Politically Incorrect, vecko-

tidningen *Junge Freiheit* och vissa fristående skribenter som den Pegida-orienterade Udo Ulfkotte framhålls som goda exempel. Med Schweiz som förebild önskas mer av direkt demokrati – (tautologiskt kallat) ”Volksdemokratie” (som motsats till ”politikervælde”) – genom beslutande folkomröstningar. Etablerade partier, särskilt miljöpartiet Die Grünen, och ledare som Merkel angrips i hårda ordalag, liksom globalisering och framväxten av vad som ses som islamiska parallellkulturer i Tyskland och övriga Europa. Muslimer betecknas som kulturellt bakåtsträvande, intoleranta, våldsbenägna, kvinnoförtryckande, politiskt farliga och oförmögna att särskilja religion och politik. Tyska värderingar med rötter i det judisk-kristna arvet och *Heimat*-känslor för den egna regionen och egna landet ska stärkas, liksom tyska språket – som hotas av ”Denglisch”, och nationalistiskt inspirerade länder som Ryssland och Israel framhålls som föredömliga (se vidare Geiges, Marg & Walter 2015; Keskinilic 2016; Ruhstorfer 2017; jfr Hennig 2015).

I etablerade medier, liksom bland etablerade politiker, är kritiken som regel mycket hård mot islamfientliga idéer som förfäktas av Pegida och liknande grupper eller individer. Pegida-sympatisörer betecknas med ord som (höger)populistiska, främlingsfientliga och rasistiska. I alternativa medier, som de ovannämnda exemplen, ges dock utrymme åt dem som ser islam och muslimer som en ärkefiende. Web-sajten Politically Incorrect ger ut *PI-News*, som brukar ha nära 100 000 träffar per dag. Där förespråkas – med grovt språkbruk – en ideologi som liknar Pegidas. Hemsidans material finns i både tysk och engelsk version. Sajten Politically Incorrect har även en tevesektion (PI-TV) och en stor videosamling *online*. Syftet är att, till skillnad från etablerade medier, ”rapportera sanningen” om Tysklands samhällsproblem med det förmenta hotet från islam och muslimer som mobiliserande argument. ”Islamiseringen av Europa” är en del av ”civilisationernas kamp”, som pågår i såväl Israel och Tyskland som i många andra länder, med ”muslimen” som det ultimata hotet (Bax 2015:200; Younes 2015:188–189). Kampen mot ”islamiseringen av Europa” är ett huvudtema även i veckotidningen *Junge Freiheit*, som utgör ett viktigt och upplagestarkt exempel på alternativa media med utpräglad islamkritisk profil. Tidningen

har främst studenter och skolelever som målgrupp men även gott om läsare bland välutbildade vuxna. Många av skribenterna är evangelikal kristna och ser sig som förkämpar för kristen-västerländsk kultur och mot islam, men även konservativa katoliker och en del personer utan egen religiös identitet bidrar med artiklar. I en temafrekvensanalys av 220 artiklar i *Junge Freiheit* har Christian Uhrig (2012) bland annat konstaterat att kritik mot Wulffs och andras idé om islam som en del av Tyskland är ofta återkommande, liksom stöd för till exempel Sarrazins skarpa islamkritik. Ett tänkande i termer av ”vi” (tyskar) och ”dom” (muslimer) är ett typiskt inslag. Särskilt genom vålds- och terrorbenägenhet anses muslimer utgöra ett allvarligt hot mot det tyska samhället och dess kulturella sammanhållning. Flera skribenter har framställt den lutherske prästen Roland Weissenberg som martyr. Efter att ha varnat för islams expansion och uppmanat lutherska kyrkan att ta den hotande ”islamiseringsen av Europa” på allvar, brände sig denne på reformationsdagen 2006 till döds i staden Erfurt – där Martin Luther fem sekler tidigare var verksam (se t.ex. Pohlmann 2006; Uhrig 2012:55). Skribenter i *Junge Freiheit* har också, liksom Weissenberg, hänvisat till just Luther, som i sin religionspolemik använde synnerligen hårda ord mot både judar och muslimer. Antisemitism är dock inte ett utmärkande inslag i tidningen. Snarare uttrycks där stöd för staten Israel och dess judiska nationalism.

NÅGRA LEDANDE ISLAMKRITISKA SKRIBENTER

En välkänd representant för sådana idéströmningar som kännetecknar Pegida, *PI-News* och *Junge Freiheit* är Udo Ulfkotte, som i det följande presenteras som ett framträdande exempel på nationalistiskt och islamfientligt orienterade författare. Före sin hastiga bortgång i början av 2017 var Dr Ulfkotte en mycket produktiv journalist och forskare, som innan sin radikaliserings var redaktionsmedlem på den ansedda tidningen *Frankfurter Allgemeine*. Han konverterade först från ateism till islam, och bodde i många år i muslimskt dominerade länder, innan han på nytt växlade spår och blev ”pånyttfödd”, praktiserande kristen. Då inledde

han också en intensiv kamp för ”Europas judisk-kristna civilisation” och mot islam. Utöver en mängd artiklar i tidningar och tidskrifter, både inom den alternativa och den mer etablerade sfären, har Ulfkotte gett ut ett flertal böcker om det förmenta hotet från islam, till exempel *Heiliger Krieg in Europa: wie die radikale Muslimbruderschaft unsere Gesellschaft bedroht* (2007) och *SOS Abendland: die schleichende Islamisierung Europas* (2008). I den senare beskrivs islamisk ideologi bland annat som ett ”elakartat virus” och sändebudet Muhammed som en ”massmördare” (Ulfkotte 2008:365, 368).

I boken *Mekka Deutschland: die stille Islamisierung* (2015) fokuserar Ulfkotte den smygande eller nedtystade ”islamiseringen av Tyskland”. Här vill han återigen belysa ”tabuteman”, det vill säga ”fakta som förtigs” (Ulfkotte 2015:11, 27). I *Mekka Deutschland* hävdar Ulfkotte att det nu finns (koranstyrda) stater i staten där sharia-regler i viss utsträckning praktiseras. Islamiseringen möjliggörs genom att Tyskland, liksom övriga Europa, mer och mer fjärrar sig från sitt värdefundament, kristendomen, som enligt Ulfkotte ska utgöra grundbulten i nationens (föreställda) gemenskap. Merkels ”Willkommenskultur” har, enligt honom, lett till en mängd allvarliga eftergifter, såsom minareter och böneutrop, omvandling av kyrkor till moskéer, muslimska predikanter i sjukhus, fängelser och försvaret, *halal*-certifiering av mat och olika simningstider för kvinnor och män. Ulfkotte ser inte någon grundläggande skillnad mellan å ena sidan islamister eller salafister och å andra sidan muslimer i allmänhet. Islam och alla muslimer representerar något synnerligen negativt som inte hör hemma i Tyskland och övriga västvärlden. Med definitionen ovan kan hans förhållningssätt betraktas som islamfientligt (islamofobiskt).

I Tyskland finns numera ett växande antal publicister och författare med olika bakgrund vilkas attityd till islam och muslimer i viss omfattning liknar Ulfkottes. En av de mer välkända och ledande företrädarna för stark islamkritik är Sabatina James, ursprungligen från Pakistan, som liksom Ulfkotte konverterat från islam till kristendom. Hon är tydligt färgad av sin muslimska uppväxt, som hon i grunden tagit avstånd ifrån, och har särskilt blivit känd för sitt arbete för kvinnors rättigheter,

till exempel mot ”hedersmord” och arrangerade äktenskap, bland annat inom organisationen Terre des Femmes. I till exempel boken *Scharia in Deutschland: wenn die Gesetze des Islam das Recht brechen* (2014) hävdar James att vad hon ser som den politiskt korrekta islamsynen i Tyskland kännetecknas av ett extremt och farligt lättsinne. Demokratiska grundsatser hotas när muslimska parallellsamhällen mer och mer utvecklas till motsamhällen. Hennes egen bild av islam och muslimer i Tyskland, som anses utgöra ett farligt hot, är kolsvart. Ensidigheten är något mindre långtgående än hos Ulfkotte, men det negativt stereotypa och alarmistiska budskapet torde spä på rädslor som finns i delar av den tyska befolkningen (se även t.ex. Stoldt 2015).

En annan välkänd islamkritiker med muslimsk bakgrund som lämnat islam (som religion), i hans fall för en (icke-religiös) form av kulturell islam, är statsvetaren Dr Hamed Abdel-Samad, som föddes och växte upp i Egypten. Han har, med sina egna ord, övergått ”från tro till kunskap” (Interview 2010). I bland annat bästsäljaren *Der islamische Faschismus* (2014) – som också getts ut i engelsk översättning – finns en rad generaliseringar, även om fokus är på islamism och salafism, med exempel som Muslimska brödraskapet, som Abdel-Samad en gång själv tillhörde, islamiska republiken i Iran och wahhabismen, som alla betecknas ”fascistiska”. En sammankoppling av (vissa former av) islam med fascism är en typ av avståndstagande som känns igen från flera politiska sammanhang, till exempel den tidigare amerikanske presidenten George W. Bushs tal om ”Islamofascism” inför införandet av stränga anti-terrorlagar. I jämförelse med James och Ulfkotte är dock Abdel-Samed mindre svepande i sin islamkritik och siktar mest in sig på ”onda muslimer” (särskilt islamister och salafister). Av utomstående betraktas han ibland som ateistisk, men som ”kulturell muslim” känner han språklig och kulturell samhörighet med sitt arabiska ursprung; och han pläderar för en ”Islam light” kännetecknad av upplysningsmentalitet och utan sharia, jihad (i form av våld), könssegregering och proselytism (Interview 2010).

Abdel-Samed tillhör de islamkritiker som, till viss skillnad från Ulfkotte och andra mer extrema polemiker, ofta får tillgång till etable-

rade media och deltar i bland annat radio- och teve-program. Till den kategorin hör även den feministiskt inspirerade Necla Kelek, en annan samhällsvetare med doktorsexamen. Hon har publicerat flera böcker och blivit särskilt uppmärksammad för bästsäljaren *Die fremde Braut* (2005), där hon hävdar att islamisk religiositet och turkiska traditioner kan utgöra hinder för muslimers integrering i Tyskland (se även t.ex. Kelek 2012a). I likhet med James kritiserar hon bland annat arrangerade äktenskap och hedersmord. Kelek fokuserar, liksom Abdel-Samed, främst islam som politiskt system eller samhällsfaktor och har även hon gjort jämförelser med fascism och tar avstånd från de sharia-orienterade parallellsamhällen som hon menar finns i vissa tyska städer. Till skillnad från denne är hon en (religiöst) troende muslim men efterlyser en upplysningsinspirerad självkritik hos fler muslimer (se t.ex. Kelek 2012b; jfr Kurbjuweit 2010). I sin starka kritik av politisk islam och behandlingen av kvinnor i vissa muslimska sammanhang har Kelek fått stöd av bland andra feministen Alice Schwarzer, en i Tyskland välkänd journalist och publicist, som varnar för en smygande islamisering av delar av Europa, till exempel i antologin *Der Schock – die Silvesternacht von Köln* (2016), där Kelek tillhör de medverkande. I den boken framställs sexövergreppen i Köln på nyårsaftonen 2015 som islamistiskt inspirerade, och Schwarzers slutsats är att islamismen måste stoppas.

De islamkritiker som kort presenterats ovan är, som framgått, välutbildade personer som i huvudsak varit verksamma utanför universitet och högskolor men haft starkt genomslag i den mediala sfären. Även inom lärosätena finns några akademiker som blivit kända (också) för sin islamkritik, till exempel islamvetaren Christine Schirrmacher. Hon undervisar som professor vid Institut für Orient- und Asienwissenschaften, Abteilung für Islamwissenschaft und Nahostensprachen, vid Bonns universitet och vid den protestantiska teologiska fakulteten vid universitetet i Leuven, Belgien. Schirrmacher har även en inflytelserik position som föreståndare för Institute of Islamic Studies vid World Evangelical Alliance, liksom för den regionala, tyskspråkiga motsvarigheten, Institut für Islamfragen, hos den evangelikala alliansorganisationen i Tyskland, Österrike och Schweiz. Institut für Islamfragen samlar ett nätverk av

evangelikalt orienterade islamvetare och arrangerar bland annat föreläsningar och seminarier, ger ut böcker och andra skrifter, bearbetar vetenskapliga studier för att passa en bredare avnämning, kungör pressmeddelanden och ger ut den tvåspråkiga tidskriften *Islam und Christlicher Glaube / Islam and Christianity* (Institut 2015). Bland böcker utgivna av detta institut märks exempelvis Schirmachers *Herausforderung Islam: der Islam zwischen Krieg und Frieden* (2002) och *Frauen und die Scharia: zwischen Kopftuchstreit und Ehrenmord* (2005), författad av Schirmacher tillsammans med en annan mycket produktiv islamvetare, professor emerita Ursula Spuler-Stegemann.

Utöver en lång rad artiklar har Schirmacher publicerat cirka 15 böcker, varav flera också översatts till andra språk, däribland spanska, swahili och koreanska. Hon efterlyser en reformation inom islam, ett lösgörande från Muhammed som förebild, och framhåller att sharia inte är förenlig med mänskliga rättigheter som dessa förstås i västvärlden. Hon ser sig som en förkämpe för religionsfrihet samt för kvinnors och minoriteters rättigheter. I till exempel boken *Islam und Demokratie – ein Gegensatz?* (2013a) svarar hon i grunden ja på titelns fråga och menar alltså att det finns en motsats mellan islam och demokrati. Hon för dock en nyanserad diskussion och ger exempel på många skiftande positioner bland muslimska teologer och rättslärda. För att islam fullt ut ska kunna bli förenlig med demokrati (i västerländsk mening), måste likväl klassisk sharia överges. Schirmachers kritik är fokuserad på islams politiska, sociala och rättsliga dimensioner. Hennes önskan är att se en förändring av islam till att bli en källa till fromhet och etisk inspiration för privatlivet. Med en sådan gradvis förändring underlättas också muslimers integrering i bland annat Tyskland, och dialogorienterade möten mellan muslimer och kristna kommer att främjas (se även t.ex. Scharia-Gerichte 2012; Schirmacher 2013b).

DIE ALTERNATIVE FÜR DEUTSCHLAND

Det starkt nationalistiskt och (värde)konservativt orienterade politiska partiet Alternative für Deutschland (AfD) bildades 2013 med Bernd

Lucke, Frauke Petry och Konrad Adam som talespersoner (se t.ex. Friedrich 2017). Av politiska motståndare och inom etablerade media betecknas partiet ofta ”populistiskt”. I ett (demokratiskt) system där röstmaximering är vägen till (ökad) makt, torde ett visst mått av populism finnas i alla partier, men det inslaget blir särskilt tydligt inom ett hårt kritiserat och i makthänseende marginaliserat oppositionsparti som AfD, där man angriper eliten eller eliterna (politiska, mediala, intellektuella, juridiska), hänvisar till folkviljan och har en självbild som parti för ”die kleinen Leute” (de små människorna) som söker stöd särskilt från ”lägre” samhällsklasser (”den tysta majoriteten”). Vid sidan av kravet på kraftigt minskad invandring är också kravet på mer av direkt demokrati eller folkstyre genom beslutande folkomröstningar, med Schweiz som föredöme, ett särskilt framträdande inslag i AfD:s program. Partiet är anti-euro och motståndare till europeisk centralism men pläderar, till skillnad från flera europeiska systerpartier, inte för utträde ur Europeiska Unionen. Politiska motståndare, journalister och andra bedömare utifrån betecknar ofta det national- och värdekonservativa AfD som högerextremt. Dess egna företrädare brukar avvisa etiketter som höger och vänster, liksom populism och även nationalism – med anledning av den nationalsocialistiska eran är ordet nationalism (än) mer laddat i Tyskland än i exempelvis Sverige. Enligt partiets självbeskrivning är det alltså varken höger eller vänster, och vikten av värdekonservatism betonas.

På en höger-vänster-axel, med fokus på socio-ekonomiska frågor eller klassaspekter, torde AfD hamna nära mitten. I den nyare gal/tanskalan, med dess tyngdpunkt på socio-kulturella frågor (där gan står för ”green, alternative, libertarian”, medan tan betecknar ”traditional, authoritarian, nationalist”), är partiet mer lättplacerat och hamnar där i tan-delen. Som partipolitisk huvudmotståndare framstår således miljöpartiet (Die Grünen) snarare än socialdemokraterna eller vänsterpartiet (Die Linken). I undersökningar av väljarunderlaget i delstatsval har framkommit att partiets väljare varken domineras tydligt av arbetarklass (underklass) och prekariat eller av medelklass utan snarare är ganska spritt. Även väljarnas utbildningsnivå är mycket blandad. Däremot är

det en mycket klar övervikt för manliga väljare framför kvinnliga (Friedrich 2017: 83–87), även om förekomsten av väljare inom traditionell (manligt dominerad) arbetarklass tycks vara något mindre påtaglig än hos flera systerpartier i andra europeiska länder (jfr t.ex. Rydgren 2013:1–9). Politologen Jan-Werner Müller framhåller anti-pluralism som ett särskilt utmärkande drag för populistiska värderingar och partier (Müller 2016). Enligt AfD:s synsätt står ett ”vi”, bestående av tyska ”folket” och ”folkviljan”, för en homogen och harmonisk nationell identitet, mot ett ”dom” med nyare etniska, kulturella och religiösa, särskilt islamiska, influenser som hotar den nationella sammanhållningen och dess värdegrund.

Redan första året, det vill säga 2013, var AfD nära att komma in i förbundsdagen, det federala parlamentet, men det saknades då 0,3 procent för att spärren på fem procent skulle uppnås. Året därpå (2014) fick partiet dock sju av Tysklands 96 representanter i valet till europeiska parlamentet. AfD har också haft stora framgångar i val till tyska delstatsparlament, särskilt i områden som tidigare tillhörde Östtyskland (DDR), bland annat Sachsen och Thüringen. I valet 2016 till en annan tidigare östtysk delstat, Merkels hemstat Mecklenburg-Vorpommern, fick partiet med Lars-Erik Holm som ledande representant över 20 procent av rösterna och blev där större än förbundskansler Merkels parti, Christliche Demokratische Union (CDU). Efter parlamentsvalet under hösten 2017 skedde så genombrottet på den nationella nivån, då partiet kom in i förbundsdagen. Ledningen inom AfD har dominerats av mycket välutbildade, främst manliga, akademiker och därför ibland kallats för professorspartiet. Under de två första åren, då Dr Bernd Lucke var dess främste företrädare, hade AfD en något mer moderat framtoning, bland annat i sin islamkritik, än vad som blev fallet då Dr Frauke Petry år 2015 tog över det mest framträdande ledarskapet och blev partiordförande tillsammans med professor Jörg Meuthen. Radikaliseringen skärptes sedan något ytterligare när Dr Alice Weidel och Dr Alexander Gauland 2017 utsågs till toppkandidater inför nationella valet till förbundsdagen det året. Juristen Gauland kom också att efterträda Petry

som partiordförande tillsammans med nationalekonomen Jörg Meuthen.

ISLAMKRITIK INOM ALTERNATIVE FÜR DEUTSCHLAND

Polemik mot islam och muslimer har alltid varit en central fråga inom AfD, men under Bernd Luckes tid som ledande språkrör var den mindre långtgående än den blev senare. Hela tiden har dock spännvidden mellan olika islamuppfattningar varit betydande inom detta snabbt växande parti. I sina ”10 teser om islam” betonade den aktivt kristne Lucke vikten av tolerans och religionsfrihet. Exempelvis ska en islamiskt inspirerad klädedräkt accepteras under förutsättning att den inte är påtvingad. Shariagalagstiftning ska dock inte vara tillämplig i Tyskland, och teokrati ses som oförenlig med demokrati. Lucke hävdade att Tyskland är ett sekulärt land men djupt präglad av kristendom (Lucke 2014). Utan att helhjärtat stödja Pegida-rörelsen uttryckte Luckes medgrundare, journalisten och författaren Dr Konrad Adam 2015, i en *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-intervju, viss förståelse för dess rädsla för ”islamiseringen av västvärlden”, kritiserade islamisk sammanblandning av religion och politik, i strid med modern europeisk ”mentalitet”, och efterlyste en upplysning bland muslimer. Religionsfrihet ser han som en europeisk uppfinning med bibliska rötter, men han framhåller även vikten av att skilja mellan islamism och andra former av islam. De muslimer som vill och kan integreras i tysk kultur är välkomna i landet (Adam 2014).

Kemisten Dr Frauke Petry – AfD:s mest framträdande ledare under perioden 2015–2017 – är, liksom Lucke, protestantiskt kristen. Under hennes tid som partiordförande fortsatte AfD att växa snabbt i opinionen. Med Petry i ledningen skärptes kritiken mot Merkels invandringspolitik, och polemiken mot islam och muslimer blev mer profilerad och långtgående. I centrum för hennes islamkritik stod grupper som tolkar islam politiskt och influeras av sharia. Koranen och sharia ansågs oförenliga med tyska lagar. Endast väl integrerade muslimer som ser islam som en privatsak kunde höra hemma i Tyskland. Minareter, böneutrop och (heltäckande) slöjor såg hon som härskarsymboler som borde för-

bjudas. Petry gjorde visserligen en skillnad mellan accepterade och icke-accepterade muslimer, men hon menade, bland annat i en *Welt am Sonntag*-intervju (Petry 2016), att det är svårt att skilja mellan å ena sidan ”fromma” (accepterade) muslimer och å andra sidan islamister eller ”radikala” (icke-accepterade) muslimer. Under valkampanjen 2017 gjorde toppkandidaterna till förbundsdagen, det vill säga Weidel och Gauland, vid många tillfällen ännu skarpare islamkritiska uttalanden. Ekonomen Dr Weidel – som är lesbisk och har en något mindre konservativ familjepolitisk grundsyn än majoriteten inom AfD – angrep inte minst ”islams reaktionära kvinnosyn” och slog fast att huvudduken är en ”sexistisk symbol”, ett uttryck för ”apartheid” mellan könen, som ”inte tillhör Tyskland” (Fiedler & Müller-Neuhof 2017); och Gauland hävdade till exempel att islam, till skillnad från kristendomen, och med anledning av den starka politiska kopplingen, ”inte (är) en normal religion” utan en ”ideologisk konstruktion” och ”härskarreligion” (Diekmann & Rock 2017).

Ett särskilt ambitiöst AfD-dokument om partiets islamsyn har publicerats av dess stora avdelning i Thüringen, som uppdrog åt docent Michael Henkel att i bokform sammanställa ”fakta och argument” om islam (Henkel 2016) med syftet att starta en upplysningskampanj och tvinga fram en debatt. Statsvetaren Henkels bok har delats ut gratis i stora upplagor och finns även tillgänglig för fri nerladdning på internet. Arbetet visar på betydande kunskaper om islam i historia och nutid men är baserat på sekundärlitteratur, medan källor på originalspråk saknas. Vid sidan av användandet av resultat från seriös islamforskning, hänvisar Henkel också gärna till islamkritiska författare. Han har därtill en tendens att överbetona förekomsten av extrema muslimska islamtolkningar, medan mer liberala uppfattningar, liksom sufism och folkreligion, behandlas mycket styvmoderligt. Henkel, som är inspirerad av bland andra Bernhard Lewis, menar att det nu pågår en islamisk ”tredje angreppsvåg” i Västeuropa – efter den iberiska och den osmanska. Denna tredje expansion baseras på invandring och terror. Henkel förutspår att de nuvarande demografiska förändringarna i Europa inom en förutsebar framtid kommer att leda till att flera europeiska städer, och

kanske till och med länder, kommer att få en muslimsk befolkningsmajoritet (Henkel 2016:47–50). Muslimer döljer, enligt Henkel, sina expansiva avsikter, och *taqiyya*-principen (döljandet av den egna religiösa identiteten inom shiitisk islam) framställs som en ”plikt att ljuga” – för både shiiter och sunniter (Henkel 2016:101–102). Med Neukölln i Berlin som paradexempel skriver han om ”parallellsamhällen” dominerade av muslimer och kännetecknade av hög kriminalitet och kringgående av tyska lagar till förmån för sharia-influenser (Henkel 2016:74–77). Krav måste ställas på att muslimer lämnar sina ”förmoderna” och ”antimoderna” inställningar och fullt ut accepterar den sekulära sfären (Henkel 2016:89–90). Den ”islamisering” av Tyskland och andra delar av Europa som består i att islamiska föreställningar och handlingar får tillträde till det offentliga rummet, till exempel genom särskilda simningstider för kvinnor, särskilt i skolor och användning av sjalar, måste stoppas; och omvänt måste vad som kallas det traditionella tyska livsmönstret, grundat på kristna värden och upplysningen, värnas som *Leitkultur*, ”ledkultur” (Henkel 2016:110–111, 116–117).

I Hamburg har AfD-avdelningen startat en ambitiös informationsportal, kallad Islamspiegel, som på ett likartat sätt som Henkels bok ska bidra till att öka den tyska debatten om islam och muslimer. En annan gren inom partiet som särskilt påtagligt kännetecknats av islamkritik är (den federala) Bundesvereinigung Christen in der AfD (ChrAfD), en transkonfessionell organisation som sedan 2014 samlar konservativa kristna, med knapp övervikt för katoliker men med protestanten och docenten Anette Schultner som den första talespersonen. De engagerade där, liksom i liknande konservativt kristna miljöer som stöder AfD (se t.ex. Strube 2017), menar att etablissemangets syn på islam kännetecknas av en blandning av önsketänkande och naivitet. Organisationens religionsteologi är exklusivistisk. Således anses kristendomens kärnbudskap, särskilt om Jesu gudom och uppståndelse, vara oförenligt med islam (Grundsatzklärung u.å.). Bland huvudpunkterna i grundsatserna finns motstånd mot sharia-influerad islam men även mot sådant som abort, dödshjälp och homoäktenskap – i stället ska den traditionella kärnfamiljen (mamma, pappa, barn) stödjas. Organisationens förhåll-

lande till mer liberala ledare inom kyrkorna är spänt (Ehl 2017). Den politiskt mest framträdande av profilerat kristna inom AfD, som har starkt stöd av ChrAfD, är europaparlamentarikern Beatrix von Storch, som tillhör de mest (värde)konservativa inom partiet. Hon är också en av de mest drivande och långtgående när det gäller kritiken mot islam och muslimer. Politisk islam ser hon som det allra största hotet mot demokrati och frihet (se t.ex. Storch 2016; Ankerbrand 2014).

När ledande AfD-representanter på våren 2016 samlades för partidagar i Stuttgart fastlades ett fullständigt partiprogram (*Grundsatzprogramm*) – en färdplan för ”ett nytt Tyskland” – i vilket motståndet mot islam är ett mycket framträdande inslag. Där finns satser som, den i upptakten citerade, ”Islam gehört nicht zu Deutschland” och ”Deutsche Leitkultur statt Multikulturismus” (tysk ledkultur i stället för mångkultur). Den tyska kulturen och värdegrunden uppges ha ett judiskt-kristet och humanistiskt ursprung. Den islam som avvisas och ses som oförenlig med tysk kultur och rättsordning kallas här ”ortodox”. De muslimer som är ”integrerade”, och följer tysk rättsordning, ska dock accepteras som medlemmar av tyska samhället. Islamkritik måste vara tillåten och får inte avvisas som ”islamofobi” eller ”rasism”. Bland förslagen till konkreta åtgärder återfinns förbud mot finansiering av moskébyggen och drift av moskéer från islamiska stater eller andra utländska finansörer. Imamer ska utbildas på tyska vid tyska universitet. Minareter och böneutrop ses som islamiska härskarsymboler som inte ska användas i Tyskland. Islamiska organisationer ska inte ges status som juridiska personer. Heltäckande klädsel (*burka* eller *niqab*) ska inte tillåtas i det offentliga rummet. Efter fransk modell ska även sjarlar förbjudas på utbildningsställen – förbudet ska gälla både lärare och elever eller studenter. Sjalen tolkas som en religiös-politisk symbol för kvinnors underordning (Grundsatzprogramm 2016:34–36). Bland sådant som AfD i stället är *för* märks exempelvis kristen kultur, invandrare med hög integrationsberedskap, särskilt förföljda kristna minoriteter från Mellanöstern, stränga gränskontroller och straffmyndighet från 12 års ålder. Till det som indirekt kan motverka islamiskt inflytande hör också förslag om kraftigt minskad invandring samt åtgärder för att, i

etno-nationalistisk anda, främja ökad nativitet bland ”etniska tyskar”, bland annat genom ett minskat antal aborter – en ”Willkommenskultur” för både ofödda och nyfödda (se vidare t.ex. Grundsätze 2016). I det något kortare valprogrammet från 2017 återkom i huvudsak partiprogrammets förslag (Programm für Deutschland 2017).

AfD hade, som många andra nya partier, från början viss karaktär av ”enfrågeparti” – motståndet mot ”massinvandring”, särskilt från muslimskt dominerade områden – men har efterhand breddat sin repertoar (se t.ex. Grundsätze 2016; Programm für Deutschland 2017). Partiet föreslår bland annat att Turkiet inte ska tillåtas bli ny EU-medlem. Tyskland ska tillhöra FN:s ständiga medlemmar, inga främmande trupper ska vara stationerade på tyskt territorium, och värnplikt ska återinföras. Sanktioner mot Ryssland ska avskaffas, och det landet ska bli en ny partnation, såsom Förenta staterna redan är. AfD är vidare ett globaliseringskritiskt parti. Utvecklingshjälp ska vara ’hjälp till självhjälp’, och flyktorsaker ska bekämpas i berörda länder. På familjepolitikens område föreslås att familjer med flera barn ska ges extra stöd. Det ska finnas valfrihet mellan familjenära barnomsorg och daghem, och antalet aborter måste minskas. Utbildning och forskning ska vara ideologiskt fristående och Humboldt-idealet försvaras. Genusvetenskap betraktas som oseriös, och nuvarande professorer i det ämnet ska inte återbesättas. I skolorna måste disciplinen stärkas. Kärnkraftverk ska åter tillåtas, medan vidare utbyggnad av vindkraftverk i stället ska förbjudas. Problemen med koldioxidutsläpp uppfattas som propagandistiskt överdrivna. AfD föreslår vidare att den federala arbetsförmedlingen avskaffas till förmån för kommunala ’job centers’. Skattesystemet ska förenklas och låg- och medelinkomsttagare ges lägre skatter. Välfärdsstaten värnas, men alltför långtgående högskattepolitik ska motverkas och därmed även statens makt över medborgarna (Grundsatzprogramm 2016; Programm für Deutschland 2017).

SLUTSATSER, UTBLICKAR OCH FORSKNINGSPROPÅER

Jämfört med andra europeiska länder, exempelvis grannländer som Frankrike, Belgien, Nederländerna och Danmark, tog det väsentligt längre tid innan starkt islamkritiska attityder kom att manifesteras i större rörelser, organisationer och partier i Tyskland. Detta kan delvis ses i ljuset av landets moderna historia och effekterna av de alldeles extrema händelserna under den nationalsocialistiska eran på 1900-talet. Att rädslan för och motståndet mot det ”främmande”, särskilt islamiska, nu ökar torde delvis sammanhålla med Tysklands ovanligt generösa asylpolitik, dess *Willkommenskultur*. En stor majoritet av flyktingar och andra invandrare har kommit från muslimskt dominerade länder. Ett ökande antal tyskar delar inte Merkels inställning ”wir schaffen das” (vi klarar av det). Att de största partierna rört sig mot den politiska mitten och haft ett betydande inbördes samarbete har därtill ökat utrymmet för mer extrema partier och rörelser. Från centralt håll hörs krav på att de östra delarna av landet ska ta ett ökat ansvar för mottagningen av nyanlända. Men där finns en mycket större ovana att umgås med muslimer, och rädslan för och den starka kritiken mot det ”främmande” tycks också vara större än i västra Tyskland, något som exemplifieras av Pegida-rörelsen (se t.ex. Bax 2015:218, 243–244). Tyskar i öst har även färskta minnen av toppstyret under den socialistiska östtyska diktaturtiden, och det finns en växande kritik mot att politiker på förbundsplanet och inom EU inte lyssnar tillräckligt på ”gräsrotterna”, *das Volk*. Även om förändringarna efter den tyska återföreningen varit snabba, finns det därtill större arbetslöshet och andra socio-ekonomiska problem i östra än i västra Tyskland, vilket bidragit till AfD:s grogrund och tillväxt (Westerlund 2015:34).

I denna artikel har jag koncentrerat mig primärt på islamkritik inom de mediala och politiska sfärerna. Där pågår en kamp både *mot* och *om* islam. Den återfinns även inom andra sfärer. Till exempel frågan om islambilder som produceras inom akademien, bland islamvetare och andra forskare, numera från en lång rad olika discipliner, har bara i undantagsfall tagits upp här (med Schirmacher som exempel). Den *inom-islamiska* kampen om hur (abstraktionen) islam bör uppfattas eller

tolkas i dagens Tyskland är också intensiv, men har inte behandlats i denna artikel. Dessa fält är exempel på närliggande angelägna forskningsuppdrag. I de fall som stått i centrum för denna artikel finns en betydande spännvidd, från den långtgående och grovt generaliserande eller islamfientliga syn som återfinns hos exempelvis Ulfkotte, inom Pegida-rörelsen och på sajten Politically Incorrect till tydligt diversifierade och nyanserade förhållningssätt som kännetecknar bland andra Schirmmacher och Lucke. På en skala från mindre till mer skarp islamkritik har AfD efter ledningsskiftet från Lucke till Petry och Meuthen, och därefter ytterligare genom utseendet av Weidel och Gauland till toppkandidater inför valet på hösten 2017, gradvis rört sig från det förra mot det senare. Men i takt med att partiet vuxit snabbt, har spännvidden mellan olika falanger och individer inom AfD – av utomstående ibland kallade ”Realos” och ”Fundis” (uttrycken förekom tidigare för att beteckna olika falanger inom miljöpartiet Die Grünen) – också tenderat att öka (jfr Friedrich 2017: 80–81). I denna artikel har fokus främst varit på officiella yttringar som återfinns i bland annat partiprogram och bland ledande företrädare för partiet.

Den form av islam som AfD-ledningen skarpt kritiserar och tar avstånd ifrån kallas vanligen ”islamism”. Andra termer för en, utifrån AfD-synpunkt, icke-accepterad islam är ortodox eller politisk islam. Den accepterade islam förväntas vara en privat angelägenhet fri från sharia-influenser. Den icke-accepterade islam kontrasteras mot den tyska *Leitkultur* som sägs vila på ett kristet eller judiskt-kristet – men *inte* islamiskt – arv. Kravet på integrering i ”det tyska”, och frågan om hur detta ska uppfattas eller tolkas, återfinns också inom skilda sfärer. På ett liknande – men omvänt – sätt som beträffande frågan om islam förs en kamp *för* och *om* ”tysk kultur”, som i ökande grad rör även debattörer i klart etablerade sammanhang. De islamkritiker som presenterats här är motståndare till pluralism, det vill säga idén om mångkulturalism eller kulturell mångfald. Frågan om vilka värderingar som ska betraktas som ”tyska”, och hur eller i vilken omfattning ”främmande” influenser ska tillåtas påverka kultur och samhällsliv i Tyskland, är en viktig forskningsuppdrag.

Framställningen ovan har begränsats till ett ganska smalt samtidsperspektiv. Frågan om islamkritik är dock inte ny, även om dess intensitet har ökat på senare år. Mycket av dagens *Islam-bashing* har rötter i tidigare epoker. I den tyska kontexten, eller områden som sent (1871) kom att utgöra den enade nationen Tyskland, är exempelvis Martin Luthers skarpa kritik mot islam och, särskilt turkiska, muslimer intressant. För Luther var Muhammed en satanisk motståndare till Gud (se vidare t.ex. Francisco 2006). Mycket av islamkritiken i tyskspråkiga områden har varit sammanvävd med sådan kritik i andra delar av Europa. Som bland annat Mattias Gardell diskuterat, i ett bokkapitel om ”islamofobins idéhistoria” (Gardell 2010:45–73), har den europeiska islamkritiken varit särskilt intensiv i samband med de medeltida korstågen (i Heliga landet och på iberiska halvön), turkskräcken under osmanska rikets storhetstid och under den moderna kolonialperioden, då europeiska stormakter lade under sig nästan hela den muslimska världen (se även t.ex. Nirenberg 2008; Bax 2015:47–57). Även idag är den växande islampolemiken i Tyskland transnationellt sammanlänkad med en liknande förändring i andra delar av Europa (och Nordamerika). AfD har nära kontakter med en rad andra nationalistiskt influerade partier som exempelvis Front National, lett av Marine le Pen, i Frankrike och det holländska Partij voor de Vryheid med Geert Wilders i spetsen, vilket manifesterades i bland annat Koblenz-mötet i början av 2017, där representanter från närvarande nationalistpartier som de nyss nämnda applåderade Donald Trumps valseger i Förenta staterna. Och tyska skribenter som Ulfkotte uppvisar stora likheter med författare inom Eurabia-genren, till exempel Gisèle Littman, mest känd under pseudonymen Bat Ye’or, Oriana Fallaci och Michel Houellebecq, som också alarmistiskt skriver om att Europa håller på att islamiseras och tas över av muslimer (se vidare t.ex. Carr 2006; Malm 2009:17–66; Bax 2015:75–81). Om den nya islamiska anstormningen inte stoppas, drabbas kristna och judar (även) i Europa av en underordnad ställning eller *dhimmitude* – ett uttryck, myntat av den libanesiske maronitledaren Bachir Gemayel, som särskilt populariserats som polemisk term av Bat Ye’or (se t.ex. Ye’or 2001).

En ökad kontextualisering genom vidgning av de historiska och regionala perspektiven skulle således vara andra angelägna forskningsuppgifter. Då kan bland annat frågor om globalisering eller glocalisering aktualiseras. Några vill kanske låta sig inspireras av postkoloniala perspektiv (från Saids *Orientalism* och framåt) och analysera islamfientlighet som ett *Herrschaftsinstrument*. Och inom ramen för teoridiskussionen om postsekularitet kan frågan ställas om den växande islamkritiken i såväl Tyskland som annorstädes är en del av en samhällelig rörelse från det sekulära mot det postsekulära. Här finns en paradox så till vida att islamkritiker, bland annat inom AfD, säger sig vilja värna det ”sekulära” (västerländska) samhällsbygget mot det ”religiösa” (islamiska) men samtidigt vill privilegiera ett annat religiöst (”inhemskt”) arv, nämligen det kristna eller judiskt-kristna, som värdegrund och kulturellt fundament. I vilken mening blir då samhället sekulärt eller postsekulärt? Var någonstans mellan – de teoretiskt renodlade – motpolerna sekulärt och religiöst skulle Tyskland hamna om AfD-ledningens intentioner skulle kunna omsättas i handling? Mycket tyder på att det skulle bli någon form av modifierat konfessionellt system med kristendomen som privilegierad status quo-religion. Sammanbindandet av det kristna eller judiskt-kristna med upplysningen ter sig också något paradoxal. Det hyllade arvet från upplysningen – vars innebörd sällan eller aldrig preciseras – kan, liksom det likaledes hyllade inhemska religiösa arvet, (negativt) användas i mobiliseringen mot det ”främmande” (islamiska). Men i vilken mening eller på vilket sätt ska dessa ”egna” arv (positivt) utgöra grund för kultur och samhälle?

Det ovan presenterade materialet har åtminstone antytt en betydande bredd i islamkritiken, och studien kan delvis ses som ett bidrag till nyanseringen av diskussionen om islamfientlighet eller islamofobi. Rör man sig utanför de starkt nationalistiskt inspirerade kretsarna, ökar bredden ytterligare. Att tala om islamofobi vs icke-islamofobi blir då alltför fyrkantigt – på motsvarande sätt som talet om sekulärt vs religiöst kan fördunkla en stor komplexitet. Att islamofobi – en av alltfler termer som överförts från den medicinska sfären, där fobi utgör en sjukdomsdiagnos – alltmer dragits ner i den politiska sfären, och i hög grad fått ka-

raktär av invektiv för att uttrycka avståndstagande från politiska eller ideologiska motståndare, har också bidragit till att göra det svårare att använda i forskningssammanhang. Här finns en viss likhet med den tidigare populariseringen av – den i det fallet från en speciell kristen kontext överförda, och inflationsdrabbade – termen fundamentalism, efter den islamiska revolutionen i Iran 1979, som också snabbt fick karaktär av skällsord. För att diskutera bredden i islamkritiken – ett (paraply)ord som bättre än islamofobi eller islamfientlighet markerar den stora spännvidden – på en skala från mycket stark till mycket mild, behövs en mer nyanserad terminologi. I diskussionen av en sådan kanske en del inspiration kan fås från den forskning som länge bedrivits inom religionsteologin, där det finns en genomarbetad terminologi för att beteckna olika förhållningssätt till andra religioner. Beteckningar som, exempelvis, exklusivism och universalism kan fungera väl i akademiska sammanhang men är – på gott och ont – svårare att använda i den politiska sfären med dess något annorlunda typ av, mer ideologiserad och propagandistisk, kommunikation. En islamkritisk position *kan* vara en avgränsad del av en mer allmänt religionskritisk hållning, till exempel hos ateister, men i denna studies exempel är islamkritiken som regel inte uttryck för religionskritik i vidare mening utan fokuserar *en* religion och i synnerhet dess politiska dimension.

I artikeln presenteras några författare med stark medial närvaro som, i större eller mindre utsträckning, lämnat sin uppväxtmiljös islam och sedan gjort karriär på sin islamkritik. Det finns gott om sådana personer även i andra europeiska länder. Ett särskilt välkänt exempel utgör (ateisten) Ayaan Hirsi Ali, ursprungligen från Somalia men senare verksam främst i Holland och Förenta staterna, som även varit politiskt aktiv på hög nivå. Hennes aktivism och skrifter, varav några utgivits av Bonnier i Sverige, har också fått betydande internationellt genomslag. Daniel Bax (2015:205) menar att hon och liknande aktivister kännetecknas av ”Über-assimilation”. Personer inom denna inflytelserika kategori, som Lawrence Foster kallat ”career apostates” (Foster 1984), utgör intressanta och viktiga studieobjekt. Inspiration för sådana studier, till exempel av Sabatina James i Tyskland – vars personhistoria med flykt undan

påtvingat äktenskap uppvisar vissa likheter med Hirsi Alis, kan fås från exempelvis Göran Larssons föredömliga studie av den svenska (kristna) konvertiten Mona Walter (Larsson 2016), som liksom Ali har somaliskt ursprung. I en innehållsanalys av hennes omfattande produktion *online* och i mer traditionella media diskuterar Larsson huruvida, eller i vilken mening, hon kan betecknas som islamofobisk. Vid sidan av den enklare iakttagbara grupp avhoppare som Walter tillhör, och som offentligt propagerar för sin islamkritik, finns en större och för forskning mer svåråtkomlig grupp av de-islamiserade personer, som också behöver uppmärksammas mer i forskningen.

I islamfientligheten finns ett inslag av syndabockstänkande. Bland annat mot den bakgrunden har en del forskare i Tyskland, liksom i andra länder (se t.ex. Bunzl 2007), gjort jämförelser mellan antisemitism och islamfientlighet – dock utan att likställa dessa entiteter. Den mest kände tyske forskaren inom det temaområdet torde vara historikern Wolfgang Benz (se t.ex. Benz 2011), som menar att den nyare forskningen om detta fenomen kan dra viss nytta av den sedan länge väletablerade forskningen om antisemitism. I nationalistiska kretsar i Tyskland, till exempel inom AfD, liksom i andra europeiska länder, finns ofta ett starkt stöd för staten Israel och judisk nationalism där. Antisemitism är sällan ett särskilt utmärkande drag inom samtida europeisk nationalism. Snarare finns en tendens att inkludera det judiska i den ”europeiska värdegrunden”, vilket markeras i uttryck som ”det judisk-kristna arvet” eller ”den judisk-kristna civilisationen”. Idag är det muslimen som är ”den andre” par excellence. I några studier finns historiska perspektiv på ”andrafieringen” av judar och muslimer (t.ex. Anidjar 2003; Kalmar & Penslar 2004; Benton & Gidley 2017), med analys av både likheter och olikheter. Diskussionen är, i synnerhet i Tyskland, politiskt synnerligen laddad, och det är knappast förvånande att vissa tenderar att betona likheter, till exempel den konspirationsteoretiska anklagelsen om strävan efter världsherravälde, medan andra lägger tyngdpunkten på skillnader, särskilt det unika med förintelsen under andra världskriget (jfr Soyer 2013:408–410). För den som, med Tyskland i primärt fokus, vill fördjupa sig i diskussionen om antisemitism och islamfientlighet, kan Farid

Hafez' artikel "Comparing Anti-Semitism and Islamphobia: the state of the field" (Hafez 2016), där tyska bidrag spelar en stor roll, utgöra en bra utgångspunkt (se även t.ex. Bötticher 2009).

LITTERATUR

- Abdel-Samad, Hamed 2014. *Der islamische Faschismus: eine Analyse*. Droemer Knaur, München.
- Adam, Konrad 2014. "AfD-Gründer Adam: 'Ich kann die Furcht vor der Islamisierung verstehen'". I: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 17 december. [Online] <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/afd-gruender-adam-im-interview-ueb> (hämtad 5 oktober 2015).
- Anidjar, Gil 2003. *The Jew, the Arab: a history of the enemy*. Stanford University Press, Stanford.
- Ankenbrand, Hendrik 2014. "Gegen Rechte von Schwulen und Muslimen: Christliche Alternative für Deutschland". I: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10 mars 2014. [Online] <http://www.faz.net/aktuell/afd-kritisiert-rechte-von-schwulen-und-muslime-12837646.html> (hämtad 26 oktober 2014).
- Bax, Daniel 2015. *Angst ums Abendland: warum wir uns nicht vor Muslimen sondern vor den Islamfeinden fürchten sollen*. Westend Verlag, Frankfurt am Main.
- Bayrakli, Enes & Farid Hafez 2016. "Introduction". I: Enes Bayrakli & Farid Hafez (eds), *European Islamophobia Report 2015*, s. 5–8. SETA, Istanbul, Washington D.C. & Cairo.
- Benz, Wolfgang 2011. *Antisemitismus und "Islamkritik": Bilanz und Perspektive*. Metropolis, Berlin.
- Borell, Klas 2015. "When is the time to hate? A research review on the impact of dramatic events on Islamophobia and Islamophobic hate crimes in Europe". I: *Islam and Christian-Muslim Relations*, vol. 26, nr 4, s. 409–421.
- Bunzl, Matti 2007. *Anti-Semitism and Islamophobia: hatreds old and new*. Prickly Paradigm Press, Chicago.

- Bötticher, Astrid 2009. "Islamophobia? The German discussion about Islamophobia". I: *Central European Political Studies Review*, vol. XI, nr 2–3 (spring-summer), s. 210–228.
- Carr, Matthew 2006. "You are now entering Eurabia". I: *Race and Class*, vol. 48, nr 1, s. 1–22.
- Diekmann, Patrick & Stefan Rook 2017. "AfD-Vize im Interview: 'Islam ist keine normale Religion'". I: *T-Online*, 27 juni. [Online] www.t-online.de/nachrichten/deutschland/bundestagswahl/id_81516812/afd-vize-gauland-im-interview-islam-ist-keine-normale-religion.html (hämtad 15 oktober 2017).
- Ehl, David 2017. "Ist die AfD für Christen wählbar?". I: *Perspective Daily*, 11 januari 2017. [Online] <https://perspective-daily.de/article/163/O1Y2xdfy> (hämtad 24 februari 2017).
- Fiedler, Maria & Jost Müller-Neuhof 2017. "AfD-Spitzenkandidatin Alice Weidel: 'das Kopftuch gehört nicht zu Deutschland'". I: *Der Tagesspiegel*, 27 maj. [Online] www.tagesspiegel.se/politik/afd-spitzenkandidatin-alice-weidel-das-kopftuch-gehört-nicht-zu-deutschland/19859992.html (hämtad 15 oktober 2017).
- Foster, Lawrence 1984. "Career apostates: reflections on the works of Jerald and Sandra Tanner". I: *Dialogue: a Journal of Mormon Thought*, vol. 17, nr 2, s. 35–60.
- Francisco, Adam S. 2006. *Martin Luther and Islam: a study in sixteenth century polemics and apologetics*. Brill, Leiden & Boston.
- Friedrich, Sebastian 2017. *Die AfD: Analysen – Hintergründe – Kontroversen*. Bertz & Fischer, Berlin.
- Gardell, Mattias 2010. *Islamofobi*. Leopard, Stockholm.
- Geiges, Lars, Stine Marg & Franz Walter 2015. *Pegida: die schmutzige Seite der Zivilgesellschaft*. Transcript, Bielefeld.
- Gidley, Ben & James Renton 2017. *Antisemitism and Islamophobia in Europe: a shared story?* Palgrave Macmillan, London.
- Grundsatzserklärung u.å. *Grundsatzserklärung, Christen in der AfD*. [Online] <https://christeninderafd.wordpress.com/grundsatzserklaerung> (hämtad 23 maj 2016).

- Grundsatzprogramm 2016. *Grundsatzprogramm der Alternative für Deutschland: Leitantrag der Bundesprogrammkommission und des Bundesvorstandes*. Alternative für Deutschland, Bundesgeschäftsstelle, Berlin.
- Grundsätze 2016. *Grundsätze für Deutschland: Programm der Alternative für Deutschland; Kurzfassung*. Alternative für Deutschland, Bundesgeschäftsstelle, Berlin.
- Hafez, Farid 2016. "Comparing Anti-Semitism and Islamophobia: the state of the field". I: *Islamophobia Studies Journal*, vol. 3, nr. 2, s. 16–34.
- Hennig, Sebastian 2015. *Pegida: Spaziergänge über den Horizont; eine Chronik mit einem Vorwort von Michael Beleites und Karikaturen von Peter Willweber*. Arnshaugk, Neustadt.
- Henkel, Michael 2016. *Der Islam – Fakten und Argumente. 2:a* bearbetade och utvidgade upplagan. Fraktion der Alternative für Deutschland im Thüringer Landtag, Erfurt.
- Illerhaus, Florian 2011. "Islamkritik" bei Thilo Sarrazin: eine religionswissenschaftliche Untersuchung. Bookra, Leipzig.
- Institut 2015. Institut für Islamfragen, hemsida. [Online] www.islaminstitut.de (besökt 26 februari 2015).
- Interview 2010. "Political scientist Hamed Abdel-Samad: 'Islam is like a drug'". I: *Spiegel Online International*, 17 september 2010. [Online] <http://www.spiegel.de/international/germany/political-scientist-hamed-abdel-samad-islam-is-like-a-drug-a-717589.html> (hämtad 12 maj 2016).
- Islamophobia: a challenge for us all* 1997. Runnymede Trust, London.
- James, Sabatina 2014. *Scharia in Deutschland: wenn die Gesetze des Islam das Recht brechen*. Droemer Knaur, München.
- Kalmar, Ivan & Derek Penslar (red.) 2004. *Orientalism and the Jews*. Brandeis University Press, Lebanon, New Hampshire.
- Kelek, Necla 2005. *Die fremde Braut: ein Bericht aus dem Inneren des türkischen Lebens in Deutschland*. Kiepenheuer & Witsch, Köln.
- Kelek, Necla 2012a. *Chaos der Kulturen: die Debatte um Islam und Integration*. Kiepenheuer & Witsch, Köln.

- Kelek, Necla 2012b. "Akt der Unterwerfung". I: *Der Spiegel*, nr 51, 17 december. [Online] <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-90157564.html> (hämtad 23 maj 2016).
- Keskinkilic, Ozan 2016. "Patriotic Europeans against the Islamization of the Occident: a postcolonial critique". I: *Islamophobia Studies Yearbook / Jahrbuch für Islamophobieforschung*, vol. 7, s.129–141. New Academic Press, Wien.
- Kurbjuweit, Dirk 2010. "Euphorie der Freiheit". I: *Der Spiegel*, nr 13. [Online] <http://www.spiegel.de/Spiegel/print/d-69744060.html> (hämtad 23 maj 2016).
- Larsson, Göran 2016. "'Most Muslims are like you and I, but 'real' Muslims...: ex-Muslim and anti-Muslim sentiments". I: *Journal of Muslims in Europe*, vol. 5, nr 2, s. 205–223.
- Larsson, Göran & Åke Sander 2015. "An urgent need to consider how to define Islamophobia". I: *Bulletin for the Study of Religion*, vol. 44, nr. 1, s. 13–17.
- Lucke, Bernd 2014. "10 Thesen zum Islam". [Online] <http://genius.com/Bernd-lucke-10-thesen-zum-islam> (hämtad 7 november 2014).
- Malm, Andreas 2009. *Hatet mot muslimer*. Atlas, Stockholm.
- Müller, Jan-Werner 2016. *Was ist Populismus? Ein Essay*. Edition Suhrkamp, Berlin.
- Nirenberg, David 2008. "Islam and the West: two dialectical fantasies". I: *Journal of Religion in Europe*, vol. 1, nr. 1, s. 3–33.
- Petry, Frauke 2016. "Frauke Petry: 'Grundgesetzwidrigkeit des Islam ist eine Tatsache'". I: *Welt am Sonntag* N24, 6 juni 2016. [Online] <https://welt.se/politik/deutschland/article155959965/Grundgesetzwidrigkeit-des-islam-ist-eine-tatsache> (hämtad 26 januari 2017).
- Pohlmann, Sonja 2006. "Selbstverbrennung eines Pfarrers: das Fanal, das keiner versteht", *Der Spiegel*, 3 november 2006. [Online] www.spiegel.de/panorama/selbstverbrennung-eines-pfarrers-das-fatal-das-keiner-versteht-a-446261.html (hämtad 15 mars 2018).
- Programm für Deutschland 2017. *Programm für Deutschland: Wahlprogramm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum Deutschen Bundestag am 24. September 2017; beschlossen auf dem*

- Bundesparteitag in Köln am 22./23. April 2017*. [Online] www.afd/wahlprogramm (hämtad 21 januari 2018).
- Ruhstorfer, Karlheinz 2017. "Die Alternative zur Alternative: Warum Pegida, AfD und Co. Das Abendland nicht lieben". I: Stefan Orth & Volker Resing (Hg.), *AfD, Pegida und Co.: Angriff auf die Religion?* s. 92–115. Herder, Freiburg, Basel & Wien.
- Rydgren, Jens 2013. "Introduction: class politics and the radical right". I: Jens Rydgren (ed.), *Class politics and the radical right*, s.1–9. Routledge, London & New York.
- Sarrazin, Thilo 1910. *Deutschland schafft sich ab: wie Wir unser Land aufs Spiel setzen*. Deutsche Verlags-Anstalt, München.
- Sayyid, Salman 2014. "A measure of Islamophobia". I: *Islamophobia Studies Journal*, vol. 2, nr. 1, s. 10–25.
- Scharia-Gerichte 2012. "Scharia-Gerichte in Deutschland? Antrittsvorlesung von Christine Schirmacher an der Universität Bonn". I: *Bonner Querschnitte, Presseinformationen* 234, nr. 40.
- Schirmacher, Christine 2002. *Herausforderung Islam: der Islam zwischen Krieg und Frieden*. Hänssler Taschenbuch, Holzgerlingen.
- Schirmacher, Christine 2013a. *Islam und Demokratie – ein Gegensatz?* SCM Hänssler, Holzgerlingen.
- Schirmacher, Christine 2013b. "Christen und Muslime: 'Begegnung ist möglich'". I: *Christliches Magazin Pro*, 21 februari. [Online] <https://www.pro-medienmagazin.de/gesellschaft/2013/02/21/christen-und-muslime-begegnung-ist-moeglich> (hämtad 12 mars 2015).
- Schirmacher, Christine & Ursula Spuler-Stegemann 2005. *Frauen und die Scharia: zwischen Kopftuchstreit und Ehrenmord*. Dieterichs, München.
- Schwarzer, Alice (red.) 2016. *Der Schock: die Silvesternacht von Köln*. Kiepenheuer & Witsch, Köln.
- Soyer, Francois 2013. "Faith, culture and fear: comparing Islamophobia in early modern Spain and twenty-first-century Europe". I: *Ethnic and Racial Studies*, vol. 36, nr. 3, s. 399–416.
- Stoldt, Till-Reimer 2015. "Diese Frau greift den deutschen Islam frontal an". I: *Die Welt*, 30 oktober. [Online] <http://www.welt.de/politik/>

- deutschland/article48239246/Diese-Frau-greift-den-deutschen-Islam-frontal-an.html (hämtad 12 maj 2016).
- Storch, Beatrix von 2016. ”Von Storch legt nach”. I: *Zeit Online*, 19 april 2016. [Online] <http://www.zeit.de/politik/deutschland/2016-04/beatrix-von-storch-islam-kritik> (hämtad 23 maj 2016).
- Strube, Sonja Angelika 2017. ”Christliche Unterstützer der AfD: Milieus, Schnittmengen, Allianzen”. I: Stefan Orth & Volker Resing (Hg.), *AfD, Pegida und Co.: Angriff auf die Religion?*, s. 58–71. Herder, Freiburg, Basel & Wien.
- Uhrig, Christian 2012. ”Die Darstellung von Christentum und Islam in der Wochenzeitung Junge Freiheit”. Opublicerad master-avhandling i religionsvetenskap, Universität Bayreuth.
- Ulfkotte, Udo 2007. *Heiliger Krieg in Europa: wie die radikale Muslimbruderschaft unsere Gesellschaft bedroht*. Eichborn, Frankfurt am Main.
- Ulfkotte, Udo 2008. *SOS Abendland: die schleichende Islamisierung Europas*. Kopp, Rottenburg.
- Ulfkotte, Udo 2015. *Mekka Deutschland: die stille Islamisierung*. Kopp, Rottenburg.
- Westerlund, David 2015. ”Islamofobi i Tyskland”. I: *Signum*, mars, s. 30–34.
- Ye’or, Bat 2001. *Islam and dhimmitude: where civilizations collide*. Fairleigh Dickinson University Press, Madison, New Jersey.
- Younes, Anna-Esther 2015. ”Islamophobia in Germany: National Report 2015”. I: Enes Bayrakli & Farid Hafez (eds), *European Islamophobia Report 2015*, s. 179–198. SETA, Istanbul, Washington D.C. & Cairo.

ABSTRACT

This article outlines important examples of nationalistically inspired strong criticism of Islam in the demonstration movement Pegida and certain “alternative” media as well as amongst some well-known and influential writers such as Udo Ulfkotte and Sabatina James. Further,

dīn 1/2018

the study includes a presentation of views on Islam and Muslims within leading circles of the political party Alternative für Deutschland. The work ends with a section discussing various scholarly approaches or perspectives in research on Islam critical or Islamophobic attitudes.

KEYWORDS: Germany, religion, politics, Alternative für Deutschland, criticism of Islam